Ловчанските помаци.

Сведенията, които имаме за изтурчваньето на помаците изобщо са твърде скъдни, а най-малко се знае, кога и какъ се потурчили помаците въ северо-западна България (вж. K. Jireček, Cesty po Bulharsku 295, 661; — Fürstenthum Bulgarien 102 нт.). Те са пръснати по десния, а също тъй и по левия брягъ на реката Видъ, сетне между Видъ и реката Панега дори до Долни Дъбникъ и Метрополия при Плевенъ, а западно отъ р. Искъръ — по Белослатинската околия. За краткость тия помаци можемъ да наречемъ Ловчански помаци, и то не толкова поради бливостьта имъ до Ловечъ, тъй като по-голямата часть отъ тяхъ сега не принадлежи къмъ Ловчанския окрѫгъ., колкото поради наречието имъ, което изцяло взето има свойствата на Ловчанското наречие. Известно е, че Ловчанските помаци постепенно и постоянно се изселяватъ изъ България, така щото не е възможно точно да се означи, каква е сега тяхната численость. Въ време на Плевенската обсада всички (съ изключение на селото Тлачане въ Врачанско) бяха избягали въ Македония, отъ дето презъ 1880 година почнаха постепенно да се завръщатъ, ала като завариха повечето си села опустошени, пакъ взеха да се връщатъ въ Турция. Отъ тогава туй преселяванье не е спряло и, както се види, то ще се свърши, когато и последниятъ помакъ напусне отечеството си. Отъ освобождението до сега станаха няколко преброяванья на населението, ала за жалость ни веднъжъ не са преброени помаците подъ специална рубрика като помаци, така че тяхното число както и селата, въ които живеятъ, могатъ само приблизително да се констатуватъ по косвенъ начинъ, именно като се сравнятъ първомъ цифрите на „православните“ жители въ Ловчанския, Плевенския и Вратчанския окрѫгъ съ жителите „мухамедани“ въ същите окрѫзи и сетне — числото на православните съ числото на тия, що се указватъ, че говорятъ български езикъ „като материнъ.“ По този начинъ най-напредъ извади числото на Ловчанските помаци както и селата, въ които живеятъ, Мих. Сарафовъ въ статията „Народностите въ западната часть на Княжеството“ (Периодич. Спис. VIII. 56). Споредъ изчисленията на Сарафова, правени възъ основа на

преброяваньето отъ 1881 година, всичките помаци въ северозападна България възлизали на 10.220 души и то 4716 въ Ловчанско, 4080 въ Белослатинско, 780 въ Плевенско и 636 (селото Добревци) въ Тетевенско. Като изброява селата, Сарафовъ указва при по-главните села и числото на помаците въ тяхъ, както ще посоча по-долу въ сравнение съ числото на помаците по отделни села споредъ моите изчисления, направени възъ основа на преброяваньето отъ 1893 год. Преброяваньето отъ 1888 година вече указва само 5277 нехристияни, които говорятъ български, и то въ Тетевенската околия 2994, въ Белослатинската 1764, въ Луковитската 242, Троянската 171 и Ловчанската 106 (Jireček, Fürstent. Bulg. 103). Няма съмнение, че както тези цифри, така и по-предишните, указани отъ Сарафова, не могатъ да бъдатъ съвсемъ точни, защото мнозина помаци ще да са вписали турскиятъ езикъ като материнъ, а при туй немалко отъ българските сир. християнските цигани ще да са минали за помаци. Освенъ това у Сарафова са пропуснати няколко помашки села, въ които мухамеданите той криво е счелъ за турци. Така азъ намирамъ, че у С. не е указано чисто помашкото село Галата до Тетевенъ, въ което и сега има помаци, сетне с. Видраре (Тетев. околия), с. Беленци и с. Орешене (Луковитска околия), въ които още на 1893 година, както е указано по-долу, е имало помаци. Освенъ това и Иречекъ добре е забележилъ, че къмъ указаните у С. помашки села тряба още да се прибавятъ с. Буковецъ, Джурилово, Комарево и Тлачане въ Врачан. околия (Cesty, 661). Колкото се отнася до казаната цифра 5277 — количеството на помаците споредъ преброяваньето отъ 1888 година, която привежда Иречекъ, тя очевидно е неверна, понеже споредъ моите изчисления възъ основа на статистиката отъ 1893 година помаците се указватъ следъ петь години съ 663 души повече сир. 5940 души въпреки постоянното имъ изселяванье. Най-много бие въ очи разликата въ цифрите на Луковит. околия, именно 242 души въ 1888 год. и 678 д. въ 1893 год. Своите изчисления азъ направихъ пакъ по същия способъ, както е постъпвалъ и Сарафовъ. Въ резултатъ се указва, че на 1. Януари 1893 година е имало помаци: 2250 въ Тетевенската околия (Ловчански окръгъ), 3012 въ Белослатинската околия (Врачански окръгъ), и 678 въ Луковитската околия (Плевенски окръгъ). За по голяма ясность ще укажа тукъ числото на помаците по села, като ще спомена и тия, въ които вече няма помаци, а са указани у Сарафова. При туй за сравнение ще поставя въ скоби и числото на помаците

отъ 1881 год. до колкото е указано у Сарафова. Чисто помашките села отъ 1881 и 1893 год. тъй също са отбелязани въ скоби.

Тетевенска околия.

Видраре, ...	73	
Галата 438 (чисто помашко) . .	438	
Гложене (няма помаци)		
Градешница (чисто помашко) . .	585	(у С. 380, чис. пом.).
Добревци	105	(у С. 636
Драголинъ Долъ (няма помаци) .	—	
Пещерна (няма помаци)	—	(у С. 254, чис. пом.).
Лесидренъ	76	
Малка Бресница	2	
Малка Железна	1	
Помашка Лешница.	299	(у С. 448, чис. пом.).
Турски Изворъ	576	(у С. 1038)
Хъсенъ (няма помаци)	—	(у С. 116. чис. пом.).

Луковитска околия.

Агленъ	30	
Беленци	53	
Блъсничево	55	(у С. 797)
Девенци	20	
Дерманци (няма помаци)	—	
Дъбенъ	5	(у С. 447)
Орешене	6	
Луковитъ	133	
Петревене	22	
Ракита	38	
Тодоричене (няма помаци) . . .	—	
Торосъ	678	(у С. 1414)
Червенъ брегъ (няма помаци) . .	—	

Плевенска околия.

Долни Дъбникъ	7
Горня Митрополия.	22
Долня Митрополия	10

Ловченска околия.

Катунецъ (няма помаци). . . .	—
Сопотъ (няма помаци)	—
Угърчинъ (няма помаци). . . .	—

Белослатинска околия.

Бела-Слатина	797
Борованъ (няма помаци)	—
Бреске	177
Бъркачево	2
Буковецъ	154
Глава	353
Горникъ	286
Джурилово	3
Еница	55
Койнаре	449
Комарево	68
Липица	16
Попица	411
Реселецъ (няма помаци)	—
Сухатче	13
Тлачене	5
Търнакъ	131
Чомаковци	92

Докато споредъ посочените по-горе цифри не се указва намаление на помашкото население въ растояние на петьте години между последните две преброяванья, напротивъ помашкото население значително е намалело отъ 1893 година насамъ. Това можахъ да констатирамъ миналото лято, когато минахъ презъ Плевенъ, Луковитъ, Тетевенъ и Етрополе, при който случай имахъ възможность да се срещна и съ няколко помака въ Луковитъ и въ Тетевенъ, та ги поразпитахъ за днешното имъ състояние. Указа се, че помаците отъ Луковитъ вече съвсемъ се издигали. Тукъ намерихъ само помакътъ Ибчо (Ибрахимъ) Мехмедовъ, родомъ отъ с. Блъсничево. Въ подирното. дето на 1881 г., както видехме, е имало 797 души помаци, а на 1893 г. — 55, сега, по казваньето на Ибчо, останали още само 5—6 помашки къщи. Въ Добревци сега имало само 10 помашки къщи; въ Петревене, що е било чисто помашко село, сега нямало ни единъ помакъ; също тъй съвършено се изселили помаците и изъ бившите чисто помашки села: Пещерна, Карлуково, Горникъ, Сухатче, Реселецъ, Липица. Въ Торосъ, дето преди петь години още е имало до 678 помака, сега останали само двайстина помашки къщи. Намалели са и въ другите села, ала до колко това не можахъ да узная, защото и въ Тетевенъ, дето говорихъ съ помаци отъ Градешница и Галата, не ми посочваха положителни цифри.

По тоя поводъ не мога да не изкажа желание, щото при идещото преброяванье да би се обърнало по-специално внимание върху помаците както отъ северна тъй и отъ южна България, та дано се запишатъ по-точно напр. подъ особна рубрика „помаци“.

Въпросътъ, кога се потурчили Ловчанските помаци, твърде ме интересуваше и азъ се стараехъ да узная нещо, като разпитвахъ за предания и обичаи. Както споменатиятъ Ибчо, така и помакътъ Сульо (Сулейманъ) Шутьовъ отъ с. Градешница, съ когото на 5. Септември м. г. прекарахъ въ разговоръ една вечеръ на хана въ Тетевенъ, а също и другъ единъ помакъ отъ Галата, който бе дошелъ на другия денъ да пазарува въ Тетевенъ, — всички се изразяваха все въ смисълъ, че споредъ техните предания прадедите имъ се потурчили отъ много отколешно време. Сульо изрично твърдеше, че и другъ пъть са го питали за това и че той следъ като нарочно разпитвалъ стари хора въ селото си, дошелъ до убеждение, че дедите имъ приели турската вяра още когато турците превзели България. Ала отъ друга страна помакътъ отъ Галата ми разказа и Сульо потвърди, че въ Галата имало една стара жена, „баба Анка“, която умряла на 80 години и която казвала, че у прабаба ѝ още „пахтѝте и косàтника ѝ“ били запазени. По тоя поводъ Сульо ми разказа и едно народно предание“, въ същность една интересна народна етимология, относително името на селото Галата, което безъ съмнение е тъждествено съ името на селото Галата при Варна и пр. и така ще да е наречено по името на Цариградската махала „Галата“ (вж. K. Jireček, Das christliche Element in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer, вж. и моятъ рефератъ въ „Български Прегледъ“ год. IV. кн. VII. стр. 98). „Когато еднò време — разказваше Сульо — нашите се потурчили — това вече се знае, че едно време сме били българи — въ Галата натирили всичките си свинье въ гората, ала те пакъ се върнали въ селото, и селянете зели че ги изклали, та па ги и изели, че се изгалàтили съ туй. Тогазъ турците изново ги водили при ходжата да ги турчатъ“. Колко и да е ясно народноетимологичното потекло на това предание, при все туй може би и съдържа някакъвъ смътенъ споменъ за подобни нарушения на корана, станали въ първото време на потурчваньето. Интересно е, че подобно предание у родопските помаци е забележено отъ Добруски. Въ помашкото село Арда

(при изворите на р. Арда, въ Ахъ-Челеби) има една махаля по име Гудовска, която споредъ преданието се нарекла тъй по следната причина: Българите, ако и да се потурчили, все имъ било драго, да си хранятъ свинье, и за това са ги вѫдили. Веднъжъ, когато да влезнатъ да се кланятъ въ новата джамия, единъ излязълъ и се разрукалъ като лудъ: Абе комшуларъ, чули ли сте, кина (= што) станало? Хасанъ башанънъ пущинкаса читмишъ мечитъ, та е родила онъ ики шарели мерела. Воллахи, гелитса кадията, та харапъ едеръ кюлерията!“ (Вж. Няколко сведения за изтурчването на Родопските българе, въ Периодич. Спис. XXI—XXII. 335).

Сульо ми разправи, какъ баща му, Алейко Мимишовъ, често разказвалъ, че дедите имъ се потурчили следъ като имъ било дадено обещание, да не плащатъ беделъ и да не даватъ аскеръ. До преди севастополската война „зòрле ги ловили по кошарите“. „Деда ми билъ овчаръ — продължаваше Сульо; — дòатъ тия да ги ловътъ. Бащѣ ми, се опиралъ съ пушка, ама болюкбашите го ранили та го зели. Двайсе годинъ стоялъ аскеръ въ Анадòлъ“. Ала следъ севастополската война вече превили вратъ и ходилъ всеки аскеръ, безъ противение, щомъ би му се паднело жребие за войникъ. „Корà теглехме“ каза Сульо — и азъ съмъ седялъ войникъ, бяхъ низамъ въ морабето, кога дойде московеца. Сульо билъ тогава въ Никопол и отъ тамъ, плененъ заедно съ целия турски гарнизонъ, билъ откаранъ въ Русия, дето много хубаво поминали. Като го попитахъ, какъ тъй да не знаятъ помаците никакъ турски езикъ, отговори ми, че зналъ турски само този, който е седялъ нейде у турци, въ някой градъ, или пъкъ който е ходилъ аскеръ по Анадолъ. „Въ нàшите села — прибави той — българо немаше, и урýци (= турци) нéмаше, та си говòреа все дъртия си езикъ“ И наистина говорътъ на тия помаци принадлежи къмъ източното българско наречие и то отъ типа на Ловчанското. Забележително е, че и въ Луковитската и въ Белослатинската околия те произнасятъ гласната ѣ по закона на източното наречие като *'а (я)* и *е*, макаръ че наоколо българското население да говори откъмъ тая страна вече западно наречие. Докато границата на подирното се провлича западно отъ Никопол въ южна посока и при Мечка префърля Видъ та обгръща и Плевенъ и сетне се извива пакъ на западъ къмъ Луковитъ та къмъ Етрополе помаците, както казахъ, си говорятъ източно дори и презъ Искъра въ Белослатинско. Това показва ясно, че когато помаците се потурчили, границата на западното наречие не ще да е префърляла реката Искъръ, а че те си запазили своятъ го-

воръ чистъ и неповлиянъ отъ говора на православните си братя, много е помагало и обстоятелството, за което и Сульо ми загатна, а именно, че въ по-старо време техните села не били смесени. Дали всички помашки села първоначално са били чисто-помашки, не може да се твърди, ала фактъ е, че повечето села са били такива и че християнскиятъ елементъ у тяхъ се е усилилъ въ по-ново време. Както ми разправяха, Ловчанските помаци и въ турско време много мирно и приятелски живели съ българите, и забележката у Иречека, че не са толкова фанатични, колкото родопските, е цяла истина (Cesty, 662), ала при все туй те са предпочитали и сега предпочитатъ да живеятъ несмесени съ българите, защото тъй са по-свободни и не се криятъ помежду си. Така е и сега. Ибчо Мехмедовъ ми казваше въ Луковитъ: „Ние въ наше селò (сир. Блъсничево) са не криеме. Ида у приятели, седи́м ве́чер, прика́зваме си, не́ма да се крием, не́ма ни́що“. Едно отъ по-големите помашки сяла, въ което преди освобождението имало само 20—30 български къщи, е селото Добревци въ Тетевенска околия. Когато посетихъ манастира св. Тройца, „при Варовитецъ“ надъ Етрополе, въ който разглеждахъ стари ръкописни черковни книги, заинтересува ме между няколкото записа въ тия книги единъ отъ края на XVI. векъ, въ който се споменува и селото Добревци. Именно въ края на едно ръкописно тетраевангелие (сръбска редакция), средъ като съ ръката на писеца е отбелязана годината, когато е писано, именно „в лѣт(о) ҂зрг (7103=1595), следва съ курсивъ отъ XVI. в., какъвто е обикновенъ особно въ влахо-българските ръкописи отъ това време, следниятъ записъ:

Да е вѣдомо въсакомꙋ чл(овѣ)кꙋ, како кꙋпи сїю кнїгꙋ гл(агол)іемыи тетроеv(ан)г(е)ль Геѡргїе и подрꙋжїе его̀ Дона от селѡ Добрѣвци и приложих ꙋ въ храмъ св(е)таго архїерeа и чюд(о)творца Х(ристо)ва Нїко́лы, да слꙋжи за свою дꙋшꙋ и за роднтеліем их и за чедомь ихь, бꙋди им вѣчнаа памет. И кто се щет покꙋсит да ю посвоить или да ю продадет да е проклет отъ тиі (= 318) с(ве)ты от(е)ць иж(е) вь Нїкеи и да мꙋ е сꙋперник свети Нїколае на страшно сꙋдище. л(ѣто) з. . . . (скъсано).

Че евангелието е писано наверно въ етрополския манастиръ св. Троица или пъкъ въ някой ближенъ манастиръ, доказва почеркътъ на приведения записъ, който е сходенъ съ няколко датувани записи въ другите ръкописи на тоя манастиръ, отъ които се вижда, че въ края на XVI. и въ началото на XVII. векъ

тамъ ще да е имало писци, азъ бихъ рекълъ отъ „влахобългарска школа“, които се занимавали съ преписванье черковни книги. Такъвъ е именно въ единъ ръкописенъ прологъ (394 листа) записътъ, писанъ пакъ съ реченния курсивъ, който гласи:

Изволенїем отца и съ поспѣшенїем с(ы)на и съвръшенїем с(ве)таго дꙋха исписах азъ многогрѣшны иєромонах Данил сїю книгꙋ зовемы Прологь, въ монастир Светаа Троица, зовемы Каровитецъ, настоанїемь дꙋховника Андонїа стараго и магера Пансїа и старца Стефана, и коупи го Гино гръкъ, касапинъ от село Етрополь и приложи го оу св. Троица, да работи за Николинꙋ дꙋшꙋ и за Стаматовꙋ, докле траеть. И да никто не има волю на ню, тъкмо Гино и Гинови дѣчица Симон, и аще кто се покоуситъ да оукраднє или предадетъ или поскоить,да е проклетъ от тиі (= 318) ѡци, ни да се изнесе из манастиръ тъкмо за изводъ. Писах сїю книгꙋ въ лѣто ҂зрки (7128 1620): и коупи ю за ҂аоу (?) развѣ дроуга харчь и пихме кръчма оу Синадина, месеца Авгоус(та) кѳ (29) д(е)нь на оусѣкновенїе главы Іωанна пр(ѣд)т(е)че вь п(е)ток.

По поводъ на първия записъ, въ който се споменува „село Добревци“, игуменътъ, отецъ Хрисандъ, твърде разуменъ човекъ и добъръ познавачъ на народа въ цялата околность, ми разясни, че черква св. Никола, на която се подарява евангелието, е имало въ селото Добревци, и то споредъ преданието на помаците отъ същото село преди да се потурчатъ те. Въ турско време често идвали помаци отъ това село въ Етрополския манастиръ, та отъ тяхъ той узналъ, че едно време наистина имало въ с. Добревци черква св. Никола. Особно нѣкой си Омеръ-ага, помакъ, веднъжъ като се понапилъ, призналъ му се откровено, не само че има такова предание за черква

Тукъ ще цитувамъ още единъ записъ отъ 1644 г. съ по-новъ курсивъ, както се види, писанъ на друго място. Тоя записъ се намира въ началото на единъ фрагментаренъ миней, който зафаща съ 14 Окт. — св. Петка и който съдържа стари листове отъ българска (отъ XV. векъ) и отъ сръбска редакция: Вь лѣто ҂зрив (7152 = 1644) понови се сїа книга глаголемии е-гласникъ въ село Ѡслокошица при архиереа Пꙋспꙋна и . . . при архиепископа кир Ананїа, владыка бивши Бански. И бысть ктиторъ кир Бошко и мати его Ерина и ѡтьць его Стоја и поновише сїю книгꙋ да слꙋжи светомꙋ Нїколи и свете Петке и светое благовещенїе: и кои те изнести ись те цръкве сїю кнїгꙋ, да мꙋ бꙋди свети Никола и светое благовещенїе и света Петка милостивна на страшномꙋ сꙋдꙋ аминъ. † Сїа книга повезе кир Бобсь (?) и бистъ мартꙋрь кир поп Атанасїе.

св. Никола, която при потурчваньето разорили, но че дори и днесъ се знаело, де се е намирала, понеже дири отъ темелите ѝ още се познавали на едно място надъ селото. Това сетне проверилъ отецъ Хрисандъ и отъ други помаци. При това тряба да забележимъ, че малцината българи християни въ Добревци преди освобождението на България не са имали никаква черква. Отъ всичко туй можемъ да заключимъ поне туй, че потурчваньето на селото Добревци не ще да е станало преди 1595 година, а следъ тая дата, сир. следъ като е било написано евангелието. Записътъ, съ който се подарява евангелието, е съвремененъ; споредъ почерка, той се отнася именно къмъ края на XVI. или началото на XVII. векъ, а туй потвърдява, както и казахъ, и датуваниятъ записъ отъ 1620. година. И тъй потурчваньето на Ловчанските помаци може би да е почнало и по-рано, тъй както изобщо то е станало и въ Родопите и въ Македония постепенно, на няколко пъти, ала главното имъ, масово потурчванье ще тряба да отнесемъ къмъ епохата, когато се потурчили и Чепинските помаци. Освенъ известния записъ, обнародванъ отъ Захариева (Геогр.-истор.-статистич. описание на Татаръ.-Пазарджишката кааза, 67), недавно стана известенъ и другъ единъ, въ който изрично се казва, че Чепинци се изтурчили на 1620. год.: „Кога се чепинци истурчили: на: 1620: тогава по планини, по гюмурчинско, по филибелиско 74 села се потурчиле“ и пр. (вж. Н. Начовъ, Листъ отъ хроника, намеренъ въ с. Голямо Белово, печ. въ Бълг. Прегледъ год. V. кн. 2. стр. 149—151).

Причините за потурчваньето на помаците въ голяма часть се довеждатъ въ свръзка и съ бившата сила на турските скитнически пастири, тъй наречените ю р у́ ц и или к о н я́ р и (вж. Jireček, Cesty 294 нт.). Преселяваньето на юруците отъ Мала Азия въ Македония споредъ Хана се започнало преди 300—350 години, сир. въ началото на XVI. векъ. Споредъ местни предания множество християни напр. въ Мегленската область приели ислямътъ, само за да се избавятъ отъ притесненията на новите пришелци (Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, 261; Cesty 294). Следите на юруците споредъ Иречека отиватъ далечъ на северъ. На сръбско-българската граница между Знеполье и Власина една местность се нарича Юручки колиби; въ Осоговските планини при Кюстендилъ има „Юручки гробища“. Името на турското село Ю р у ц и въ Панагюрско доказва, че ги е имало и въ Средна гора. Че са ходили и презъ Стара планина, доказва и туй, дето Ловчанските помаци всичките турци наричатъ „уруци“.

Иречекъ още напомня, че една турска община по име Юруклеръ се намира при Ловечъ (op. c. 295). Азъ бихъ казалъ, че и името на помашкото село Койнаре (Белослатинска околия), въ което още на 1893. година е имало 449 помака, немалко говори въ полза на горните съображения.

Потурчването на Ловчанските помаци можемъ съ голяма вероятность да поставимъ въ началото на XVII. в. и възъ основа на докладите на българските католишки мисионери отъ половината на XVII. в., печатани въ издадените отъ пок. Еусебия Ферменджинъ Acta Bulgariae ecclesiastica. Тукъ въ единъ докладъ отъ 1659. година на епископа Филипа Станиславовъ, който е билъ родомъ българинъ отъ Орешъ и писалъ докладътъ си следъ двайсетгодишна мисионерска служба, като се изброяватъ тогавашните павликянски села отъ Свищовско, Плевенско и Ловчанско, указва се и числото на павликянските къщи въ всяко село, а покрай тяхъ се споменува и числото на „потурчените“ павликянски къщи. За родного си място Орешъ Станиславовъ казва, че е имало 60 павликянски къщи и 30 турски къщи, които по-преди били павликянски и приели мухамеданството, когато той билъ на учение въ Италия, следователно около 30 години преди датата на доклада, сир. около 1625—1630. г. Потурчените имали вече и една джамия въ Орешъ. Такива новопотурчени павликяни имало и въ другите села: въ Петикладенци, въ Брестовецъ, въ Козаково по 10 к.; въ Долни Лъжане покрай 17 къщи христ. павликяни — 30 къщи потурчени и пр. (вж. въ статията ми „Изъ историята на бълг. католиш. пропаганда“ въ Бълг. Прегледъ год. I. кн. XI—XII 164). Тези данни върху които загатва и Иречекъ (Cesty, 662, Fürstenthum 106), може да потвърдятъ мисълъта, че презъ туй време ще да се е захванало потурчването не само у павликянските, но и у православните български села.

Мохамеданството досега много малко е задянало българскиятъ битъ на Ловчанските помаци. Не само че техниятъ говоръ е останалъ, както вече казахъ, правиленъ и заварденъ отъ турски елементи, но и техните обичаи малко се изменили. макаръ и да стоятъ някои въ разрезъ съ корана. Те празнуватъ още много християнски празници, като нова година. Гюргйовъ день, Димитровъ день, Великдень; на Великдень момите играятъ (както и въ Родопите на байрямъ) безъ фереджe (Cesty 662). На въпросъ, играятъ ли хоро, било на свадба, било инакъ, помакътъ Ибчо ми отговори. „Не играем орȍ. Жените игрàят ф къщи, мъш не влȁзя там; те самѝ ся

би́ът дàаре и зѝлове — игрàят ‚игрѣ‘ — ‚ръченѝца‘. Две по две игра́ят“. А пиятъ ли вино вашите? попитахъ азъ. — „Ма́к'е не пи́ят“! отговори Ибчо. Отъ женитбеното право, което коранътъ дава, именно да води човекъ и по няколко жени, Ловчанските помаци досега много слабо се ползували. Споредъ думите на Сульо въ Градешница имало само двоица съ по две жени. И напущаньето жените, което толкова лесно става у мухамеданите, почнало тепърва сега, следъ освобождението, повече да се практикува. Но обикновено и сега „мъжъ и жена мъчно се растаятъ“, казваше Сульо. „Има много поназе — смърт ги разделява. Ето слу́чи се, мòята умрè зимъс па зех дру́га . . . А то има и жени́, а бè три саха́та не държа́вам я“. Доде дума и за техните свадби. Ще предамъ тукъ какъ Ибчо накратко ми описа свадбата, като запазвамъ и неговиятъ говоръ въ главни черти:

„Първо ще стане годе́ж — згóвор, ше и́де бащѣ ми, ше и́де чичà ми на згòвор, да ѝска момàта на бащѣ и. Ше ѝдът вътре, ше рекът: ние сме дошлè да ѝскаме момѝчето. Ше ни го даде́те ли, нещѐте ли? Ако го дадът, тогàва ше се спазарът за бабà-акѣ. На момчѐто бащѣ му ше отвòри прѝказка, кóлко ще иска на момѝчето бащѣ му. Зѐмаа и по петстóтин, па зе́маа и осемстóтин грóша; ако е сирма́х — по двѐсте гроша. И за ник'àф ше се зговòрат, ше обеща́е на момче́то бащѣ му до хилядо гроша. На ву́лата ше се подпи́ше: тóлкова бабà-акѣ, тóлкова ник'àф. Ако я остàви — не щѐ я демѐк — дадѐ и́ пари́те. Напрàват зговортѣ и завàдат бу́лката у домà си и подир десети́на дѐна прàви и́ свàдбата. През туй врѐме мóмъка спи при свекървата — при мàйка си де́мек. У домà му ше стàне свàдбата. — За дестѝна двáйсе дни стàне сва́дбата, трàе цiа́ла неде́ля: от сѫбота до пѐтък. Уф ср'а́да на свадбата — борбѣ прàват пехлива́ните. Подир туй от кай нѐго, демек от мóмкова странà и от кай нея ше се стават три́ма шахѐте (= свидетели). Тия тройцата пѝтат бу́лката пред хòджата: „Искаш ли го?“ — Хòджата са́мо слу́ша — и тя речѐ: „и́скам го“. До три пѣти пѝтат. Също пѝтат и момчѐто. Ходжата тогава еднѣ довѣ (= молитва) ше напра́ви и ха́йде, е́деньето готòво — пи́ят и ядѣт. Доха́дат женури́я от се́лата, нóсят дар на бу́лката. Бу́лката посрѐща, цалу́ва рѫка. Въф фтòрник я ешѝсват бу́лката със фарàк и с пу́лове — по обрàза я ешѝсват. Вѐждите ги ешѝсват с чѐрно от шѝкалка. Бу́лката говѐе додѐ не мѝне свàдбата. Цял ден не едѐ — а вѐчер сàмо едѐ. Щом се свърши свàдбата — и тя прикàзва. Ако не излѐзе рѣзелия (= честна) — хàйде

при бащѐ ѝ — ше я напѐди. Тогас бащѐта на момѝчето ще се зговàря с момчѐто, ше тéгли сѝчкия масрàф на свàдбата. врѣща бабà-акѣ, врѣща сѝчко, сàмо и сàмо да зѐме момѝчето назàд“.

Въ Тетевенъ узнахъ отъ Сульо някои други подробности за свадбата. Въ Градешница сега се давало бабà-акъ отъ 50 до 500 гроша; никя'фът „най-малко бива $27^1/_2$ гроша“. На свадбата която „закáчат от пéтък“, калесвали и „българе“. Имало и главенъ годéжъ „хаджѝ годéш“. На въпроса, има ли някакви особни обреди тогава, Сульо отговори: „И тогѝва катò згóвора“. Булката у тяхъ напротивъ денем еде и не говее. „Когѝто ще ѝще (мъжътъ) да я оставѝ, ше вѝкне двàма дýши, ше прочетé вýлата — ивйн-кяади демѐк — ше ѝ платѝ никяф и ше ѝ дадѐ деведесѐ окѝ кукурýз и три окѝ сол и окѣ сапýн — начѝта ѝ никя'а, вѝка се 90 оки заирѐ, за да се прехрàни три мéсеца, и хàйде у бащѐ и“. Ако се укаже презъ тия три месеца трудна, мъжътъ я връща назадъ.

Подъ влияние на религията най-много турски думи се вмъкнали въ областьта на семейните — роднинските названия. Ала тряба да се забележи, че покрай турските названия добре се помнятъ и се употребятъ и чисто-българските. Така казватъ: бубѐ (баща), нѝне (майка), áго (батьо; казва сестра на по-големия си братъ); д á д а (тъй казва по-малкиятъ братъ на сестра си); м ý д ж е (чичо, отъ турс. д. амудже); д á й ч е (уйчо), е н ѝ щ е (зетъ), н á н е (баба). Ала казватъ снаха, зълва, етърва и пр. Собствените имена, както и у другите наши помаци, са турски. И облеклото е турско.

София, I. 1899.

Л. Милетичъ.